BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, Kahire 1293, IV, 250-410; a.mlf., *Kelâmü'l-ᶜabâdile* (nşr. Abdülkādir Ahmed Atâ), Kahire 1389/1969; a.mlf., *Fuşûşü'l-hikem*, İstanbul 1287; Kâşânî, *Iştılâhâtü's-şûfiyye* (nşr. Muhammed Kemâl İbrâhim v.dğr.), Kahire 1981, s. 107; Tehânevî, *Keşşâf*, II, 948; Gümüşhânevî, *Câmiᶜu'l-uşûl*, Kahire 1319, s. 19; Annemarie Schimmel, *Tasavvufun Boyutları* (trc. Ender Gürol), İstanbul 1981, s. 236.

 SÜLEYMAN ULUDAĞ

ABAKA
(ö. 680/1282)

İlhanlı hükümdarı (1265-1282).

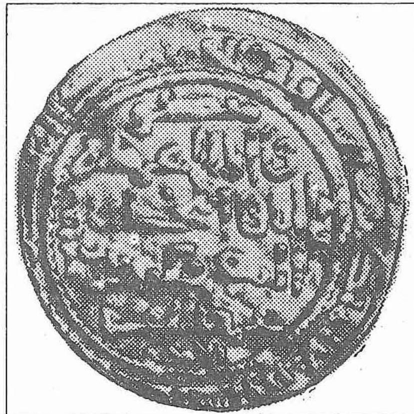
Hülâgû'nun on dört oğlunun en büyüğüdür. 631'de (1234) Moğolistan'da doğdu. Babası ile birlikte 1256'da İran'a geldi. Önce Horasan valiliğine tayin edildi. Hülâgû'nun ölümü üzerine emîrler, hatunlar ve şehzadelerden teşekkül eden kurultayca babasının yerine getirildi (1265). Fakat hükümdarlığı Büyük Han Kubilay tarafından ancak beş yıl sonra tasdik edildi.

Abaka, hükümdar olduktan sonra, Kuzey Azerbaycan hâkimiyeti dolayısıyla önce kuzey komşusu Kıpçak Hanlığı ile mücadeleye girişti ve onlara karşı Kür ırmağı sahilinde bir set kurdurdu. Ancak Kıpçak Hanı Berke Han'ın ölümü ile (1266) bu mücadele sona erdi. Diğer taraftan doğuda Çağatay Hanlığı'na sahip olan ve Horasan'da hak iddia eden Barak Han'ın kalabalık bir ordu ile Horasan'a girmesi, Abaka'nın bu tarafa yönelmesine sebep oldu. Maiyetinde güçlü ve silâhları mükemmel bir ordu ile Horasan'a giren Abaka, Gazne'den Sind suyuna kadar olan yerleri kendisine bırakmak şartıyla Barak Han'a sulh teklifinde bulunduysa da Barak Han bu teklifi kabul etmedi. Bunun üzerine 1270 yılında Herat yakınlarında meydana gelen savaşta onu mağlûp ederek Horasan valiliğine kardeşi Yesudar Oğul'u tayin etti. Yesudar Oğul daha sonra Abaka'nın emriyle Mâverâünnehir'e girdi, Buhara ve çevresini yakıp yıkarak büyük tahribatta bulundu.

Abaka aslında Budist olmakla beraber bazı siyasî düşüncelerle babası Hülâgû gibi hıristiyanlara yaklaştı ve onların müslümanlara, özellikle kutsal topraklar yüzünden Memlükler'e olan düşmanlıklarından faydalanmak istedi. Bu yüzden Memlükler'le babası zamanında başlayan mücadeleye devam ederek onlara ağır bir darbe vurabilmek için Avrupa ile kurulmuş münasebetleri geliştirdi. Bununla ilgili olarak önce 1267'de Papa X. Grégore'a bir elçi gönderdi, daha sonra 1274 ve 1276'da da bu tür teşebbüslere devam etti. Aynı şekilde 1278'de Papa III. Nikolaus'dan da Abaka'ya elçiler geldi. Fakat bütün bu teşebbüslerden olumlu bir sonuç sağlanamadı ve Abaka Memlükler'le tek başına mücadele etmek durumunda kaldı. Nitekim İlhanlılar'a tâbi olan Anadolu Selçuklu Devleti'nin yardım istediği Memlük Sultanı Baybars, Anadolu'yu "Tatar tahakkümü"nden kurtarmak için harekete geçti ve Elbistan ovasında bir Moğol ordusunu bozguna uğrattı (15 Nisan 1277). Ancak Anadolu beylerinden vaad edilen yardımı göremeyen Baybars, Kayseri'ye kadar ilerlemiş olmasına rağmen geri çekilmek zorunda kaldı. Baybars'ın peşinden Anadolu'ya giren Abaka, Anadolu Türkmen beylerinden ve ahaliden, bir rivayete göre 200.000 kişiyi katletti ve büyük bir tahribatta bulundu. Abaka birkaç yıl sonra Gürcü ve Ermeni krallıkları kuvvetlerinin de bulunduğu bir orduyu kardeşi Mengü Timur kumandasında Memlükler üzerine gönderdiyse de bu Moğol ordusu Suriye'de Humus yakınlarında Memlük kuvvetleri tarafından mağlûp edildi (Ağustos 1281). Bu mağlûbiyete son derece üzülen Abaka, üzüntüsünü içki ve eğlence ile gidermeye çalıştı. Bu da onun vakitsiz ölümüne sebep oldu (1 Nisan 1282).

Abaka'nın on yedi yıl süren hükümdarlığı zamanında ülkede iç karışıklık görülmemiş, istilâ edilen yerlerdeki halkın ezilmesine karşı, İlhanlı tebaası vergilerin hafifletilmesi sebebiyle nisbeten rahatlamıştır. Abaka, Moğollar arasında hızla yayılan İslâmiyet'i kabul etmemiş, atalarının örf ve geleneklerini korumaya çalışmıştır.

Abaka devrine ait bir sikke

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Şeddâd, *Baybars Târîhi* (trc. Şerefeddin Yaltkaya), İstanbul 1941, s. 76-81, 84-89, 92-93; Ebü'l-Ferec, *Târih* (trc. Ö. Rıza Doğrul), Ankara 1950, II, 585-610; Reşîdüddin, *Câmiᶜu't-tevârîh* (nşr. K. Jahn), 's-Gravenhage 1957, s. 3-42; İbnü'l-Füvatî, *el-Ḥavâdişü'l-câmiᶜa* (nşr. Mustafa Cevâd), Bağdad 1351, s. 352-418; Yûnînî, *Zeylü Mirʾâti'z-zamân*, Haydarâbâd 1960-61, III, 2-3, 7-8, 31-34, 112-117, 164-173, 175-186, 233; IV, 90-97, 100; Vassâf, *Târîḫ*, Bombay 1269, s. 52-105; Hamdullâh-i Müstevfî, *Târîḫ-i Güzîde* (nşr. Abdülhüseyn-i Nevâî), Tahran 1339, s. 591-593; Mufaddal b. Ebü'l-Fezâil, *en-Nehcü's-sedîd* (nşr. E. Blochet), Paris 1911, I, 524; Mîrhând, *Ravżatü'ṣ-ṣafâʾ*, Leknev 1332, V, 89-108; B. Spuler, *İran Moğolları* (trc. Cemal Köprülü), Ankara 1957, s. 215-252; a.mlf., "Ilkhāns", *EI²* (Fr.), III, 1149-1150; W. Barthold, "Abaka", *İA*, I, 4; P. Jackson, "Abaqa", *EIr.*, I, 61-63.

 FARUK SÜMER

ABAKUS

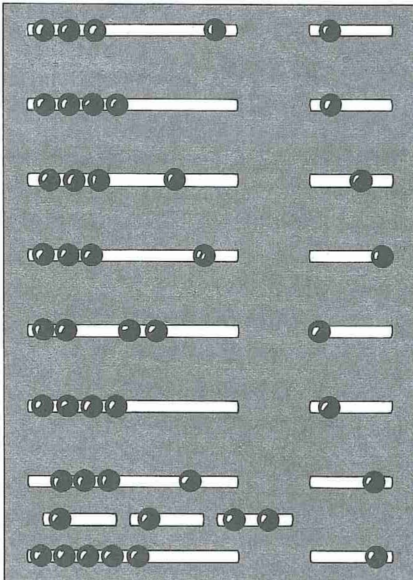
Basit hesap işlemlerini yapmakta kullanılan sayı boncukları levhası.

Abakus bugün Türkiye'de bilinen şekliyle, daha çok ilkokul birinci sınıf öğrencilerinin toplama ve çıkarma işlemlerini öğrenebilmek için kullandıkları, bir çerçeve içine alınmış değişik sayıdaki madenî teller üzerinde kayabilen onar boncuktan ibaret, desimal sistemde bir hesap aletidir. Aletin kapasitesine göre her tel sırasıyla birler, onlar, yüzler, binler... hanelerini göstermekte ve meselâ 8312 rakamını elde edebilmek için birinci telde sekiz, ikinci telde üç, üçüncü telde bir, dördüncü telde iki boncuk sağa çekilmektedir. Türkiye'de plastik sanayiinin gelişmesiyle yaygınlaşan bu aletin bir başka tipi, eskiden beri bilardo salonlarında, duvara asılan bir çubuğa dizilmiş iri ahşap toplar halinde kullanılmaktadır. Her iki şekliyle de Anadolu'ya Batı'dan ve yakın dönemlerde yeniden gelen abakusu, m.ö. I. binyılın başlarında Çinliler icat etmiştir. Çinliler'in **suan-pan** (hesap tablası) adını verdikleri bu alet, önceleri Doğu Asya'da yaygınlaşmış ve daha sonra Ortaçağ'da Moğol istilâsıyla da Rusya, Anadolu ve Arap ülkeleri dahil bütün Asya'da tanınmıştır. Ancak yeni gittiği ülkelerde matematikçilerle tâcirlerin dışında pek tutulmamış, yaygın ve başarılı biçimde kullanılması yine Moğollar ile Doğu Asya milletleri arasında kalmıştır. Çinliler'in ve abakusu ancak XVI. yüzyılda kullanmaya başlayan Japonlar'ın, bu

aletle dört işlemin dışında karekök hesaplarını dahi kolaylıkla yaptıkları bilinmektedir. Batı'da ise abakus, yine m.ö. I. binyıl ortalarında Mısırlılar ile Grekler ve daha sonra da Romalılar tarafından kullanılmıştır. Ancak, Doğu Akdeniz çevresinde gelişen ve Çin suan-panından biraz farklı olan bu aletin, ondan etkilenmeden Eski Yakındoğu'da icat edilmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

Abakustan bahseden müracaat kitaplarında bu aletin Bâbilliler tarafından, üzeri tozla kaplı bir levha halinde icat edildiği ve adının da İbrânice **abak**tan (toz) Grekçe'ye **abakos/abax** ve ondan da Latince'ye **abacus** şeklinde geçmiş olduğu görüşüne yer verilmektedir. Grekçe uzmanları ise **abakosun** Sâmî dillerin birinden geldiği görüşünü doğru, fakat İbrânice **abak** ile birleştirilmesini semantik açıdan tutarsız kabul etmektedirler (bk. Frisk, I, 3; III, 15). Romalılar'ın **abacus** veya **calculus** (küçük çakıl taşı) dedikleri alet, üzerinde kanallar ve bu kanalların içinde itilince hareket eden küçük taş yuvarlaklar bulunan bir tunç levhadan ibarettir. Bu aletin suan-pandan ayrılan başlıca özelliği, deliksiz olan boncuklarının çubuk veya tel üzerinde kaydırılmayıp kanal içinde ileri geri sürülerek kullanılmasıdır. Abakusun bu özelliği göz önünde tutularak taşıdığı Sâmî kökenli **abak**(os), **abac**(us) adı, ana Sâmî dil olan Akkadca'daki "sürmek, itelemek, yürütmek" anlamını taşıyan **abaku**(m) kelimesi (bk. v. Soden, I, 2 vd.) ile karşılaştırılırsa, her ikisinin aslında aynı kelime olduğu ve bu alet adının "sürmek", "sürgü" veya "sürgülü" gibi bir anlam taşıdığı iddia edilebilir. Nitekim Türkçe dahil hemen her dilde kullanılan "sürgülü hesap cetveli" ve "sürgülü kompas" gibi isimler, abakusun gelişmiş şekillerinden başka bir şey olmayan hesap aletlerini ifade etmektedir.

Roma abakusu

Türk diliyle hazırlanmış olan ansiklopedilerle sözlüklerin hemen hepsinde yer alan **abakus** veya Fransızca telaffuzuyla **abaküs** (abacus) ve **abak** (abaque) kelimeleri, Anadolu Türkleri dahil, Türk kavimleri arasında hiçbir zaman kullanılmamıştır. Bu alete Türkler'in Moğollar gibi **kulba** dedikleri (Moğolca kolba "toplamak") bilinmektedir (bk. *EBr*, I, 6); Osmanlıca'da da kullanılan Arapça adı ise **mi'dâd** (sayıcı alet) veya **mihsâb**dır (hesaplayıcı alet). Bugün pek çok modern sözlük ve müracaat kitabının abakusa öz Türkçe karşılık olarak gösterdiği **çörkü** ismi ise tarihî kaynaklarda mevcut değildir. Bu durumda söz konusu kelimenin, Osmanlıca yazılışlarında yalnız bir nokta farkı bulunan **çözgü** (arış, dokumanın boyuna ipi) isminden bozularak yapılmış, "çözücü alet" anlamında yanlışlık mahsulü bir kelime olduğu düşünülebilir.

□ MİMARÎ. Sütun başlığının tepe tablası (**bk. SÜTUN**).

BİBLİYOGRAFYA :

F. Gaffiot, *Dictionnaire Illustre Latin Français*, Paris 1934, s. 3; W. v. Soden, *Akkadisches Handwörterbuch*, Wiesbaden 1965, I, 2-3, 222, 223; M. Räsänan, *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*, Helsinki 1969, s. 278; H. Frisk, *Griechisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg 1973, I, 3; III, 15; Aydın Sayılı, *Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astronomi ve Tıp*, Ankara 1982, s. 159-204; C. A. Ronan, *The Cambridge Illustrated History of the World's Science*, London 1984, s. 151; D. E. Smith, "Abacus", *EBr.*, I, 6-7; "Abacus", *EAm*, I, 5-6.

 SARGON ERDEM

ABANOZ

Kerestesi genellikle siyah, siyaha yakın yeşil ve koyu kahverengi olan, ağır ve sert bir ağaç türü.

Abanoz (Ar., Far. âbnûs, Yun. ebenos, Lat. ebenus), Ebenaceae familyasından Diospyros cinsi ağaçlara ve keresterine verilen ad olup aslı eski Mısırca **hbnydir** (İbr. hobnīm). Doğu ve Güneybatı Asya, Afrika ve Amerika'nın tropikal bölgelerinde yaklaşık 240 çeşidi bulunan abanozun en makbul olanları Seylan, Hindistan ve Afrika'nın içlerinde, özellikle Nijerya'da yetişen siyah türleridir. Bunların çıplak gözle doku ve damarları farkedilemeyen kömür karası siyahlığındaki keresteleri, kolaylıkla yontulamayacak derecede sert ve suda batacak kadar ağırdır (öz. ağ. 1,18). Diğer türlerden koyu kahverengi "kırmızı abanoz" Madagaskar adasında, en ağır tür olan (öz. ağ. 1,21) koyu zeytunî "yeşil abanoz" da Tobago ve diğer Batı Hint adalarında (Karayip adaları) yetişmektedir. Akdeniz ülkelerinin bol yağmurlu kesimlerinde bulunan Trabzon hurması da (D. lotus) kerestesi gri renkli bir abanoz çeşididir. Ortalama yükseklikleri 10-15 m. olan ve 25-30 cm. eninde 4,5-5 m. boyunda kalas verebilen abanozların çok daha uzunları da bodurları da bulunmaktadır. Abanoz kerestesi, dokusunun sıkılığından dolayı ağaç kurtlarına, mantarlara, rutubete ve çeşitli dış tesirlere karşı dayanıklı olmakla beraber güneşe karşı hassastır ve çatlamaktadır. Bu sebeple abanoz ağacı bugün, çatlaksız kuruyabilmesi için kesilmeden önce halka şeklinde yaralanıp boğularak iki yıl bekletilmekte, kesildikten sonra ise altı ay kadar yerinde bırakılmaktadır. Abanoz tomrukları ancak bu şekilde açık havada kurutulduktan sonra kalas haline getirilerek parafinlenip depolanmaktadır.

Abanoz, dayanıklılığı, ağırlığı, koyu rengi ve taş gibi perdah kabul eden sertliğinden dolayı en eski medeniyetlerden beri doğramacılıkta ve küçük eşya yapımında kullanılmıştır. Milâttan önce III. binyılda Sumer kralları tarafından, Hindistan menşeli sert ağaçların o zamanın deniz ticaret merkezi olan Bahreyn adasından getirtilerek mâbed ve saray yapımında kullanıldığı, çivi yazılı tabletlerde kayıtlıdır. Mısır'da yapılan kazılarda ele geçen ahşap eşyanın çoğu Afrika abanozundandır. Avrupa'da abanoz, yüksek kalitesinden dolayı kasvetli rengine rağmen mobilya yapımında uzun süre kullanılmış, ancak maun ağacının tanınmasıyla XVIII. yüzyıldan itibaren yerini ona terketmiştir. Bugün yalnız Endonezya'nın Selebes (Sulawesi) adasında yetişen ve açık sütlü kahverengi zemin üzerine koyu kahverengi damarlı ahşabı olan Makassar abanozu mobilyacılıkta kullanılmaktadır.